

BARBARA AFFELD
 Bydgoszcz

WIEJSKIE RODZINY POZAROLNICZE

Współczesną społeczność wsi polskiej charakteryzuje znaczny stopień rozwarstwienia ludności¹. Podstawową kategorią społeczną trwale związaną z rolnictwem są właściciele gospodarstw typu rodzinnego. Kolejną kategorię społeczną wsi stanowią rodziny chłopów-robotników.

W społeczności wiejskiej istnieje również kategoria robotników rolnych i członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych.

W społecznościach wiejskich obok wyżej wymienionych kategorii społeczno-zawodowych występują rodziny pozarolnicze², stale zarobkujące poza rolnictwem.

Występowanie na wsi ludności pozarolniczej nie jest zjawiskiem nowym. Ma ono miejsce w wielu krajach. W Polsce aktywizacja zawodowa poza rolnictwem nasiliła się w momencie, gdy na wsi rozwinęły się instytucje i przedsiębiorstwa, których zadaniem było obsługiwanie wsi i rolnictwa. Zwiększenie się liczby ludzi wykonujących zawody pozarolnicze towarzyszyło zawsze powstawaniu na wsi placówek kulturalno-oświatowych, ośrodków zdrowia, punktów handlu i usług oraz urzędów administracyjnych.

Dynamikę wzrostu wiejskiej ludności pozarolniczej określają dane ze spisów ludności (tabela 1).

Analizując dane liczbowe dotyczące aktywności zawodowej ludności zauważa się, że w roku 1960 na wsi prawie 40% ogółu ludności – to wykonawcy zawodów pozarolniczych. Po dziesięciu latach liczba ta wzrosła do 44,6%. W roku 1974

Tabela 1. Aktywność zawodowa ludności

Wyszczególnienie	Czynni zawodowo					
	ogółem		poza rolnictwem		w rolnictwie	
	w tys.	w % ogółu ludności	w tys.	w % ogółu ludności	w tys.	w % ogółu ludności
miasta 1960	5961	42.0	5527	41.3	434	52.1
1970	8319	48.3	7760	47.8	559	54.8
1974	9009	49.1	8515	48.9	494	53.6
wieś 1960	8009	52.7	1834	39.4	6175	58.5
1970	8625	56.0	2763	44,6	5862	63.6
1974	8496	55.5	3051	45,8	5447	63.0

Źródło: Czynni zawodowo w gospodarce narodowej. GUS. Warszawa 1978, s. 11

w zawodach pozarolniczych pracowało 45,8% ogółu ludności. Zdaniem ekonomistów wsi zjawisko zawodów dozarolniczych w społeczności wiejskiej będzie w dalszym ciągu wskazywało tendencje wzrostowe.

Rodziny pozarolnicze nie stanowią jednolitej kategorii społecznej. W jej skład wchodzi: rodziny nauczycielskie, lekarskie, urzędnicze, służb rolnych, pracowników handlu i usług. Poszczególne grupy tej kategorii przechodzą wewnętrzne przeobrażenia, decydują o nowym obliczu wsi.

Swoistą rolę przypisuje się na wsi szkole i nauczycielowi. Wiejscy nauczyciele poza obowiązkami dydaktycznymi prowadzą na ogół żywą działalność oświatową i kulturalną, uczestniczą w różnych akcjach społecznych. Ich społeczna aktywność jest dziś niewspółmiernie większa niż przedstawiciele innych zawodów działających na wsi. Wzrost liczby wiejskich nauczycieli nasilił się w okresie kiedy na wsiach w ramach likwidacji analfabetyzmu i realizacji obowiązku powszechnego nauczania zaczęto budować nowe szkoły.

Drugi typ wiejskiej rodziny pozarolniczej – to rodzina lekarza. Zawód lekarza, podobnie jak zawód nauczyciela, wymaga poza kwalifikacjami zawodowymi określonego stosunku do wykonywanego zawodu, szerokiego zaangażowania w życie społeczne. Wydaje się, że fakt ten może mieć wpływ na zjawiska zachodzące w rodzinach tych kategorii zawodowych. Wzrost liczby lekarzy oraz innych pracowników służby zdrowia na wsi zauważa się w okresie intensywnej budowy wiejskich ośrodków zdrowia. Postęp w tej dziedzinie utorowało wprowadzone w życie od 1 stycznia 1972 roku rozporządzenia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej o objęciu rolników indywidualnych i ich rodzin bezpłatną opieką lekarską.

Rozwój ekonomiczny wsi spowodował silną dynamikę liczebnego wzrostu pracowników administracji. Proces ten wyłonił więc na wsi kategorię rodzin urzędniczych. Urzędnicy na wsi wykonują zajęcia pracowników umysłowych w Radach Narodowych, różnego rodzaju spółdzielniach, instytucjach skupu, PKP, poczty itp. W tej kategorii zawodowej – jak stwierdza Z. Grzelak³ – wyodrębnić można warstwę chłopów-robotników umysłowych. Warstwa chłopów – pracowników umysłowych uformowała się w okresie kolektywizacji. Chłopi oddawali ziemię do spółdzielni a sami obejmowali pracę w urzędach.

„Posada urzędnika – pisze J. Szczepański⁴ – wiąże się ze sprawowaniem władzy lub dysponowaniem dobrem społecznym, co niesłychanie podnosi urok społeczny tej warstwy, stwarza dla niej specjalny prestiż, a więc podnosi prawdopodobieństwo dalszego jej rozwoju”.

Skomplikowany proces produkcyjny w rolnictwie wymaga wspierania przez instytucje pomocnicze, którym są służby rolne, handel oraz rzemiosło prowadzące punkty usługowe naprawy maszyn rolniczych, samochodów, motocykli, aparatów radiowych, telewizorów itp⁵. Działalność tej grupy pracowników wiejskich nie opiera się w takim stopniu, który dotyczył nauczycieli i lekarzy, na społecznej działalności, co nie bez związku pozostaje z formułowaniem się struktury i organizacji życia ich rodzin.

Rozwój i wykorzystanie tej nowej siły społecznej przyczyni się do likwidacji różnic między miastem a wsią, a w perspektywie do zniwelowania różnic społecznych w naszym kraju.

Uzasadniona więc wydaje się penetracja badacza siły i kierunków przemian wiejskiej rodziny pozarolniczej.

Na tle całokształtu socjologicznej i społeczno-ekonomicznej problematyki rodziny pozarolniczej rozpatrywana będzie społeczna rola kobiet wiejskich.

Synteza społecznej roli kobiety wiejskiej jest niezwykle bogata i złożona⁶. Obok ról domowych, w ramach których kobieta kształtuje obraz rodziny, organizuje proces wychowania dzieci, kieruje gospodarstwem domowym kobieta pełni szereg ról pozarolniczych. Jedną z nich jest praca zawodowa. Na wiejskim rynku pracy kobieta staje się cennym pracownikiem w urzędach i instytucjach oświatowych, kulturalnych, służby zdrowia oraz placówkach usługowo-handlowych.

Podstawę do niniejszego opracowania stanowiły materiały zebrane w trakcie badań na wiejskich rodzinach pozarolniczych na terenie wsi byłego województwa bydgoskiego w roku 1977. W doborze terenu badań uwzględniono charakterystyczne typy środowisk wiejskich⁷.

Badaniami objęto 812 rodzin wiejskich, które zostały dobrane celowo w oparciu o kryterium: żona pracowała w zawodzie pozarolniczym. Badania miały charakter terenowy. Realizowano je w ramach obozów naukowych oraz praktyk śródrocznych studentów WSP w Bydgoszczy.

Materiał empiryczny zgromadzono przy pomocy następujących metod i technik⁸:

- 1. Metoda statystyczna** – zapewniająca liczbowe ujęcie zjawisk. Dane faktograficzne zebrano głównie w oparciu o kwestionariuszowy wywiad środowiskowy zastosowany wobec kobiet z wiejskich rodzin pozarolniczych. Kolejną techniką badawczą był wywiad swobodny z przedstawicielami władz lokalnych: naczelnikami gmin, sołtysami, dyrektorami szkół. Uzupełniającą techniką była obserwacja prowadzona w miejscu pracy kobiet oraz obejmująca fragmenty życia rodzinnego. Wiele ciekawych danych dostarczyła analiza dokumentów urzędowych gmin i sołectw.
- 2. Metoda monograficzna** – zapewniła dokładne zbadanie najbardziej charakterystycznych przykładów funkcjonowania badanych typów wiejskich rodzin pozarolniczych. Monograficzne ujęcie struktury i organizacji życia rodzinnego pozwoliło uzyskać materiał do pogłębionej analizy jakościowej dotyczącej społecznej roli kobiety w pozarolniczych rodzinach wiejskich.
- 3. Metoda regionalno-etnograficzna** – w oparciu o którą zbadano rodziny zamieszkałe w różnych typach wiejskich środowisk lokalnych, zróżnicowanych co do poziomu rozwoju kultury rolnej i rozwoju kultury w ogóle. Były to wsie duże i małe, wsie tradycyjne znajdujące się najczęściej w dużym oddaleniu od miast, wsie leżące w rejonach uprzemysłowionych oraz wsie leżące w strefach podmiejskich. Dotychczas zbadany materiał i niniejsze informacje nasuwają pierwsze refleksje. W wyniku badań nad wiejską rodziną pozarolniczą zebrano dane potwierdzające tezę, że współczesną wieś cechuje zróżnicowany układ społeczno-zawodowy⁹.

Tabela 2. Kobiety wg kategorii wykonywanych zawodów pozarolniczych

Typ wsi	Ogółem	Nauczycielki		Pracowniczki służby zdrowia		Urzędniczki		Pracowniczki służb rolnych		Pracowniczki handlu i usług		Pracownice fizyczne	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
wieś tradycyjna	327	73	22,3	14	4,3	58	17,7	18	5,5	66	20,2	98	30,0
wieś w rejonie uprzemysłowionym	254	44	17,3	12	4,8	73	28,7	4	1,6	72	28,3	49	19,3
wieś podmiejska	231	16	6,9	11	4,8	41	17,7	5	2,2	64	27,7	94	40,7
Razem	812	133	16,4	37	4,6	172	21,2	27	3,3	202	24,9	241	29,6

W badanych wsiach obok rodzin rolniczych egzystują liczne rodziny nauczycielek, pracowniczek służby zdrowia, urzędniczek, pracowniczek służb rolnych, handlu, usług oraz pracownic fizycznych. Proporcje przynależności do poszczególnych kategorii zawodowych z podziałem na typy wsi przedstawia tabela 2.

Analiza danych wskazuje na szereg ciekawych prawidłowości. Pierwsze miejsce w szeregu kategorii wykonywanych zawodów pozarolniczych zajmują pracownice fizyczne (29,6%), które pracują głównie jako sprzątaczk, kucharki, woźne, robotnice. Szczególnie wysoki wskaźnik występowania pracownic fizycznych zauważa się we wsiach podmiejskich, z których stosunkowo łatwy i krótki dojazd do miasta umożliwia kobietom podjęcie pracy w fabrykach oraz innych instytucjach.

Drugie miejsce na liście zawodów pozarolniczych badanej populacji zajmują pracowniczki handlu i usług. Największa ich liczba występuje we wsiach rejonów przemysłowych i podmiejskich, gdzie w odróżnieniu od wsi tradycyjnej, buduje się więcej placówek handlowych i usługowych. Podobne prawidłowości zarysowują się wśród urzędniczek. Natomiast nauczycielki w przeważającej liczbie pracują we wsiach tradycyjnych. Niekorzystny dla badanych wsi wydaje się wskaźnik zatrudnienia pracowników służby zdrowia¹⁰. W badanej populacji lekarki i pielęgniarki występują w zaledwie 5%.

Dla określenia kategorii poszczególnych zawodów pozarolniczych ważne jest wskazanie miejsc ich wykonywania. Zatrudnienie pozarolnicze ludności mieszkającej na wsi – zdaniem R. Turskiego¹¹ – może być dwojakiego rodzaju:

1. Wiejskie – praca w usługach, instytucjach oświatowych, socjalnych, kulturalnych, administracyjnych itp., zaspokajających potrzeby wiejskiej ludności miejscowej.
2. Miejskie – wszelka praca w mieście, praca w zakładach przemysłowych, zlokalizowanych w środowiskach wiejskich, w budownictwie, transporcie, usługach o ponadlokalnym znaczeniu, na przykład sanatoria, domy wczasowe.

Miejsca zatrudnienia badanej populacji przedstawi kolejne zestawienie tabelaryczne.

Tabela 3. Miejsce pracy badanych kobiet

Kategorie pracownicze	Ogółem badanych	Wieś sołecka		Wieś gminna		Miasto	
		L	%	L	%	L	%
nauczycielki	133	83	62,4	41	30,8	9	6,8
pracowniczki służby zdrowia	37	12	32,5	9	24,3	16	43,2
urzędniczki	172	44	25,6	73	42,4	55	32,0
pracowniczki służb rolnych	27	16	59,3	7	25,9	4	14,8
pracowniczki handlu i usług	202	75	37,1	58	28,7	69	34,2
pracownice fizyczne	241	88	36,5	40	16,6	113	46,9
Razem	812	318	39,2	228	28,1	266	32,7

Z odpowiedzi badanych kobiet wynika, że tylko jedna trzecia respondentek pracuje w mieście. Są to głównie pracowniczki fizyczne, urzędniczki, pracowniczki handlu i usług oraz służby zdrowia. Pracę w mieście podjęły tu głównie kobiety ze wsi podmiejskich.

skich. Pozostałe, w tym głównie nauczycielki, pracują na wsi.

W literaturze socjologicznej stwierdza się, że określone cechy głowy rodziny, np. jej zawód decyduje o miejscu całej rodziny w strukturze społecznej¹². Warto więc przeanalizować typ aktywności zawodowej współmałżonków respondentek, by określić możliwie jednoznacznie status rodzin badanych kobiet.

Okazuje się, że tylko 9% współmałżonków badanych kobiet zajmuje się rolnictwem, będącym głównym źródłem zarobkowania. Są to w większości mieszkańcy wsi tradycyjnej. Ponad 90% mężów badanych kobiet wykonuje zawody pozarolnicze. Dane tabeli 4 określające cechę stałego zarobkowania mężów pozwalają zaszeregować badaną populację do kategorii rodzin pozarolniczych.

Tabela 4. Mężczyźni wg wykonywanych zawodów

Typ wsi	Ogółem badanych	Zawody rolnicze		Zawody pozarolnicze	
		L	%	L	%
wieś tradycyjna	327	40	12,2	287	87,8
wieś uprzemysłowiona	254	23	9,1	231	90,0
wieś podmiejska	231	11	4,8	220	95,2
Razem	812	74	9,1	738	90,9

Powojennemu pokoleniu kobiet wiejskich przypadła w udziale szansa kształcenia się, zdobycia zawodu, szansa o której jedynie marzyły ich matki. W okresie Polski Ludowej wiele kobiet z tej szansy skorzystało, doprowadzając do zacierania się różnic w wykształceniu kobiet i mężczyzn¹³, dziewcząt wiejskich i miejskich¹⁴. Informacji o wykształceniu badanej populacji dostarczy tabela 5.

Tabela 5. Wykształcenie kobiet

Typy wsi	Ogółem badanych	Niepełne podstawowe		Podstawowe		Zasadnicze zawodowe		Średnie		Wyższe	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
wieś tradycyjna	327	18	5,5	120	36,7	52	15,9	131	40,1	6	1,8
wieś w rejonie uprzemysłowionym	254	3	1,2	79	31,1	60	23,6	101	39,8	11	4,3
wieś podmiejska	231	9	3,9	89	38,6	65	28,1	64	27,7	4	1,7
Razem	812	30	3,7	288	35,5	177	21,8	296	36,4	21	2,6

Z tabeli 5 wynika, że kobiety o zawodach pozarolniczych legitymują się w większości średnim wykształceniem. Liczba kobiet wykształconych występuje w podobnych proporcjach w poszczególnych typach wsi. Jedynie we wsiach tradycyjnych występuje około 6% kobiet, które nie ukończyły szkoły podstawowej. Są to głównie pracownice fizyczne. Większość respondentek (ponad 60%) ukończyła szkoły zawodowe, średnie, wyższe. Są to głównie nauczycielki, lekarzki, pielęgniarki, urzędniczki, pracowniczki służb rolnych. Pracowniczki handlu i usług w większości ukończyły tylko szkoły podstawowe.

Kierując się kryteriami definicji J. Szczepańskiego¹⁵ można stwierdzić, że większość badanych kobiet wykonujących zawody pozarolnicze zaliczana jest do inteligencji.

Warstwa dzisiejszej inteligencji przechodziła trudne i złożone przeobrażenia¹⁶! Inte-

Inteligencja polska, wywodziła się głównie ze szlachty i burżuazji. Cechowała ją tendencja do izolowania się od środowisk robotniczych i chłopskich¹⁷. Odsetek inteligencji pochodzenia chłopskiego i robotniczego był niewielki¹⁸. W okresie wojny okupant hitlerowski dokonał znacznego wyniszczenia polskiej inteligencji. Po wojnie ocalała jej część władza ludowa starała się włączyć do odbudowy i przebudowy Polski. Głównie jednak wysiłki szły w kierunku stworzenia nowej inteligencji, wywodzącej się ze środowisk robotniczych i chłopskich. Zadania te zrealizowano pomyślnie. Badania wykazują, że większość nowej polskiej inteligencji pochodzi z rodzin robotniczych i chłopskich¹⁹. Podobne prawidłowości zarysowują się w badanej populacji rodzin pozarolniczych.

Tabela 6. Pochodzenie społeczne badanych kobiet

Typ wsi	Ogółem	Chłopskie		Robotnicze		Rzemieślnicze		Inteligentkie	
		L	%	L	%	L	%	L	%
wieś tradycyjna	327	139	42.5	92	28.1	76	23.2	20	6.2
wieś w rejonie u- przemysłowym	254	80	31.5	93	36.6	57	22.4	24	9.5
wieś podmiejska	231	46	19.9	95	41.2	46	19.9	44	19.0
Razem	812	265	32.6	280	34.5	179	22.0	88	10.9

Większość kobiet wykonujących zawody pozarolnicze wywodzi się ze środowisk robotniczych i chłopskich. Jedynie około 10% badanych legitymuje się pochodzeniem inteligentnym. Są to głównie nauczycielki i lekarki, które kontynuują tradycje zawodowe rodziców. Charakterystycznie zarysowuje się wskaźnik pochodzenia społecznego inteligencji w poszczególnych typach wsi. We wsiach tradycyjnych dominuje pochodzenie chłopskie. Natomiast we wsiach podmiejskich wykonujący zawody pozarolnicze wywodzą się z rodzin robotniczych i inteligentnych.

Współczesną wieś, posługując się określeniem J. Ziolkowskiego²⁰, cechuje wysoka urbanizacja ekonomiczna, demograficzna, przestrzenna i społeczna, w wyniku której pojawiają się nowe zawody wymagające często wysokich kwalifikacji a głównie wiedzy teoretycznej wykonawców. Stąd zwiększająca się liczba inteligencji wiejskiej.

Ciekawe wydają się drogi prowadzące w szeregi wiejskiej inteligencji. Z. Grzelak wymienia ich kilka:

1. automatyczne przejście z inteligencji przedwojennej,
2. awans lokalny miejscowych do kategorii pracowników umysłowych,
3. droga „powrotów ze świata”,
4. nakazy i skierowania do pracy,
5. drogi nietypowe²¹.

Wymienionymi wyżej typami dróg szły również badane kobiety. Do głównych przyczyn podjęcia pracy w środowisku wiejskim należą: „otrzymanie mieszkania” – prawie 40% badanych, „przypadek” – 21,1%. Dotyczą one w prawie jednakowym stopniu wszystkich wymienionych kategorii pracowniczych. Inna przyczyna to „nakazy i skierowania do pracy” – 13,2%. Występuje ono głównie wśród nauczycielek i pracowniczek służby zdrowia. Motyw „chęci powrotu z dyplomem na wieś” dotyczy w większości przypadków również nauczycielek i pracowniczek służby zdrowia. Aspekt

inaterialny. chęć uzyskania dobrych zarobków przewija się najczęściej w odpowiedziach pracownic fizycznych oraz pracowniczek handlu i usług.

Wśród inteligencji wiejskiej w coraz większym stopniu zauważa się proces zrastania się jej z chłopstwem, ze wsią²². Jednym z czynników tego procesu może być pochodzenie środowiskowe inteligencji wiejskiej. Problem ten ilustruje tabela 7.

Tabela 7. Pochodzenie środowiskowe kobiet

Kategorie pracownicze	Ogółem badanych	Wieś		Miasto	
		L	%	L	%
nauczycielki	133	100	75,2	33	24,8
pracowniczki służby zdrowia	37	30	81,1	7	18,9
urzędniczki	172	130	75,6	42	24,4
pracowniczki służb rolnych	27	26	96,3	1	3,7
pracowniczki handlu i usług	202	178	88,1	24	11,9
pracownice fizyczne	241	216	89,6	25	10,4
Razem	812	680	83,7	132	16,3

Zdecydowana większość badanych kobiet pochodzi ze wsi (83,7%). Zrastanie się więc wykonawczyń zawodów pozarolniczych ze wsią wzmocnione jest emocjonalną więzią z miejscem pochodzenia środowiskowego.

Powszechnie wiadomo, że o dynamice aktywności człowieka decyduje często jego wiek. Jaki jest więc wiek badanych kobiet?

Ponad 50% badanych kobiet nie przekroczyło jeszcze 35 lat, a około 30% kobiet mieści się w przedziale wieku 35–44 lat. Większość więc respondentek cechuje młodość biologiczna; co nie pozostaje bez związku z przeobrażeniami oblicza środowiska wiejskiego, a zwłaszcza w zacieraniu się linii między miastem a wsią²³.

Na więź człowieka z zawodem, z zakładem pracy – pisze A. Sarapata²⁴ – ma wpływ wiele czynników. Jednym z nich jest wykonywanie pracy zgodnie z linią otrzymanego przygotowania zawodowego.

Analizując pod kątem tego kryterium badaną zbiorowość można twierdzić, że większość kobiet z wiejskich rodzin pozarolniczych cechuje stosunkowo silna więź z zawodem. Prawie 75% nauczycielek, pracowniczek służby zdrowia, urzędniczek, pracowniczek służb rolnych, pracowniczek handlu i usług pracuje zgodnie z zawodem wyuczonym.

Wybór zawodu – zdaniem A. Preiss – musi nie tylko zaspokajać aspiracje i dążenia człowieka, lecz co jest szczególnie istotne, być zgodny z jego zdolnościami i zainteresowaniami²⁵.

Sygnalizowane prawidłowości znajdują potwierdzenie w charakterystyce drogi zawodowej badanej zbiorowości. Większość respondentek podała „zainteresowanie pracą” jako czołowy motyw wyboru aktualnie wykonywanego zawodu²⁶. Ponad 45% badanych odpowiedziało, że lubi to zajęcie, że zainteresowało się nim już w szkole podstawowej, że podobne czynności podziwiała u pracujących rodziców, krewnych, znajomych. W tej grupie odpowiadających dominują pracownice umysłowe.

Na dalszych miejscach w hierarchii uzasadnień wyboru zawodu znajduje się motyw

Tabela 8. Wiek badanych kobiet

Typ wsi	Ogółem badanych	25-29 lat		30-34 lat		35-39 lat		40-44 lat		45-49 lat		50 i więcej	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
wieś tradycyjna	327	106	32,4	63	19,3	50	15,3	52	15,9	32	9,8	24	7,3
wieś w rejonie przemysłowym	254	83	32,7	51	20,1	42	16,5	31	12,2	16	6,3	31	12,2
wieś podmiejska	231	90	39,0	44	19,0	33	14,3	36	15,6	19	8,2	9	3,9
Razem	812	279	34,3	158	19,5	125	15,4	119	14,7	67	8,2	64	7,9

„dobrych zarobków” oraz „konieczność”. Tę kategorię czynników podkreślały głównie pracownice fizyczne.

Uzupełnieniem analizy powyższego zagadnienia wydaje się sprawa doradztwa w wyborze zawodu badanych kobiet. Prawie w 95% kobiety z wiejskich rodzin pozarolniczych same wytyczyły sobie kierunek aktywności zawodowej. W minimalnym tylko procencie rodzice i nauczyciele przyczynili się do wyboru zawodu swoich podopiecznych.

W dalszej analizie aktywności zawodowej badanych kobiet wydaje się godne odnotowania miejsce respondentek w strukturze społeczno-zawodowej zakładu pracy. Dane w rozbięciu na poszczególne kategorie pracownicze przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Zajmowane stanowisko

Kategorie pracownicze	Ogółem badanych	Pełnione funkcje			
		Kierownik		Pracownik szeregowy	
		L.	%	L.	%
nauczycielki	133	25	18,8	108	81,2
pracowniczki służby zdrowia	37	1	2,7	36	97,3
urzędniczki	172	25	14,5	147	85,5
pracowniczki służb rolnych	27	9	33,3	18	66,7
pracowniczki handlu i usług	202	40	19,8	162	80,2
pracownice fizyczne	241	–	–	241	100,0
Razem	812	100	12,3	712	87,7

Zgodnie z ogólnymi tendencjami panującymi na rynku pracy kobiet²⁷ w badanej populacji zauważa się, że tylko około 12% kobiet zajmuje stanowiska kierownicze. Są to głównie pracowniczki służb rolnych, pracowniczki handlu i usług oraz nauczycielki. Większość kobiet wykonujących zawody pozarolnicze pracuje w charakterze pracowniczek szeregowych.

Znaczna część badanych kobiet wśród załóg swoich zakładów pracy zalicza się – zgodnie z określeniami A. Sarapaty²⁸ – do pracowników stałych. Prawie 35% ogółu pracowniczek zawodów pozarolniczych w obecnym zakładzie pracuje ponad 10 lat. W grupie tej 16% kobiet pracuje ponad 15 lat i około 17% badanych pracuje 20 i więcej lat. Dane te świadczą o stabilizacji w karierze zawodowej dotyczą głównie pracownic umysłowych. Pracownice fizyczne mają mniejsze staże pracy w jednym i tym samym zakładzie pracy.

Jak już zaznaczono przy analizie miejsca pracy badanych kobiet 30% wykonawczyń zawodów pozarolniczych pracuje w mieście. Podjęcie pracy poza miejscem zamieszkania łączy się z kwestią dojazdów²⁹, co w literaturze socjologicznej interpretowane jest często jako migracja wahadłowa³⁰. Większość dojeżdżających korzysta z PKP, PKS, WPK oraz zakładowych autobusów pracowniczych. Minimalny jest procent dojeżdżających przy użyciu własnych środków lokomocji.

Dojeżdżający do pracy w mieście – zdanie S. Widerszpila – „są przenośnikami” wzorów kultury wielkomiejskiej i miejskiego stylu życia na wieś oraz kultury wiejskiej do zespołów pracy w miastach³¹. W przypadku badanej populacji co trzecia osoba pełni

rolę „przenośnika” kultury życia miejskiego na wieś i odwrotnie. Dojeżdżanie do pracy ma również istotne znaczenie w organizacji załóg pracowniczych, w kształtowaniu się stylu i rytmu życia w rodzinie i społeczności wiejskiej.

Konsekwencją omawianych tu niektórych cech struktury społeczno-zawodowej kobiet o zawodach pozarolniczych jest zadowolenie z pracy¹².

Jak o zadowoleniu z pracy mówią badane kobiety?

Tabela 10. Zadowolenie z pracy zawodowej

Kategorie pracownicze	Ogółem badanych	Zadowolona		Raczej niezadowolona		Niezadowolona		Trudno mi powiedzieć	
		L.	%	L.	%	L.	%	L.	%
nauczycielki	133	103	78,9	13	9,8	5	3,8	10	7,5
pracowniczki służby zdrowia	37	34	91,9	2	5,4	–	–	1	2,7
urzędniczki	172	154	98,5	6	3,5	4	2,3	8	4,7
pracowniczki służb rolnych	27	23	85,2	4	14,8	–	–	–	–
pracowniczki handlu i usług	202	173	85,6	11	5,4	8	4,0	10	5,0
pracownice fizyczne	241	188	78,0	16	6,6	5	2,1	32	13,3
Razem	812	677	83,4	52	6,4	22	2,7	61	7,5

Zdecydowanie większa część ogółu badanych (ponad 83%) jest z pracy zadowolona. W stopniu wyrażania zadowolenia nie zauważa się specjalnych różnic między poszczególnymi kategoriami pracowniczymi.

Ludność wiejska wykonująca zawody pozarolnicze i posiadająca równocześnie gospodarstwo rolne bywa w opracowaniach socjologicznych nazywana dwuzawodową¹³. Interesującym więc wydaje się problem ludności dwuzawodowej w badanej populacji. Ile kobiet wiejskich wykonujących zawody pozarolnicze posiada gospodarstwa rolne?

Z danych wynika, że liczba posiadających gospodarstwa rolne jest niewielka. Tylko 14,3% badanych można zaliczyć do kategorii dwuzawodowej. Analizując wielkość gospodarstw rolnych badanych właścicieli uprawiających zawody pozarolnicze można stwierdzić, że w większości przypadków (52,5%) są to – zdaniem badaczy wsi¹⁴ – działki przyzagrodowe. Wielkość tych działek w 35,3% wynosi 0,5 ha, a w 17,2% nie przekracza 1 ha.

Kolejny przedział w wielkości gospodarstw rolnych to gospodarstwa małe, które – jak pisze B. Gałęski¹⁵ mieszczą się w obszarze 2–4 ha. W przypadku badanej populacji wynoszą one 31,9%.

Nikły jest procent posiadających gospodarstwa średnie i gospodarstwa duże – 3,5%. Tak więc większość posiadających gospodarstwa rolne dochody z ziemi można traktować jako uzupełnienie środków utrzymania, a zwłaszcza żywności, natomiast podstawową część środków pieniężnych czerpie ze stałej pracy zarobkowej w trakcie wykonywania zawodu pozarolniczego. Posiadacze gospodarstw rolnych wywodzą się głównie ze wsi tradycyjnej. We wsiach rejonu uprzemysłowionego i podmiejskiego liczba „dnu-

zawodowców" znacznie maleje.

Charakterystyczna wydaje się specjalizacja gospodarstw rolnych. Z danych wynika, że większość badanych hoduje następujące rośliny: tytoń, cebulę, fasolę. W dalszej kolejności posiadacze ziemi prowadzą ogrodnictwa, ma to miejsce głównie we wsiach podmiejskich.

W mniejszości zauważa się gospodarstwa o profilu hodowli zwierzęcej (bydło, trzoda chlewna, drób). Ten rodzaj specjalizacji rolnej występuje przede wszystkim we wsiach tradycyjnych.

Dodatkowe światło na problem związku wiejskich rodzin pozarolniczych z gospodarstwem rolnym rzucają kolejne dane.

Połowa badanych wykonuje prace w gospodarstwie rolnym wraz z całą rodziną. Do prac związanych z uprawą roślin i hodowlą zwierząt, włączane są poza rodzicami podobnie, jak miało to miejsce, w tradycyjnych związkach rodziny z gospodarstwem rolnym – dzieci oraz inni członkowie rodziny. W pozostałej części gospodarstwo uprawiają małżonkowie. W sytuacji tej dzieci swój czas poświęcają na pracę poza gospodarstwem, naukę lub zabawę³⁶.

Tabela 11. Podział pracy w gospodarstwie rolnym

Typ wsi	Posiada- jący go- sp. rolne	Prace w gospodarstwie rolnym wykonują:							
		cała rodzina		tylko mąż		tylko żona		tylko mąż i żona	
		L	%	L	%	L	%	L	%
wieś tradycyjna	75	39	52,0	14	18,6	5	6,7	17	22,7
wieś w rejonie uprzemysłowionym	15	6	40,0	1	6,7	2	13,3	6	40,0
wieś podmiejska	26	13	50,0	6	23,1	–	–	7	26,9
Razem	116	58	50,0	21	18,1	7	6,0	30	25,9

Kolejnym elementem wskazującym na związki rodzin pozarolniczych ze wsią jest analiza czasu pobytu w obecnym miejscu zamieszkania.

Tabela 12. Pobyt rodzin w obecnym miejscu zamieszkania

Typ wsi	Ogółem badanych	do 2 lat		3–5 lat		6–10 lat		11–20 lat		21 i więcej	
		L	%	L	%	L	%	L	%	L	%
		wieś tradycyjna	327	41	12,5	54	16,5	81	24,8	108	33,0
wieś w rejonie uprzemysłowionym	254	39	15,4	42	16,5	49	19,3	78	30,7	46	18,1
wieś podmiejska	231	30	13,0	59	25,5	48	20,8	78	33,8	16	6,9
Razem	812	110	13,6	155	19,1	178	21,9	264	32,5	105	12,9

Większość badanych rodzin można zaliczyć do „zasiedziałych” w swojej wsi. Prawie 22% ogółu badanych pod obecnym adresem mieszka 6–10 lat, 32,5% od 11–20 lat a ponad 12% rodzin nie zmieniło mieszkania od 20 i więcej lat. Silna więc ze swoją wsią jako miejscem wieloletniego zamieszkania a często i pracy zarysowuje się głównie wśród mieszkańców wsi tradycyjnej.

Analiza wycinkowych materiałów badawczych wskazuje na istnienie wśród wiejskich rodzin pozarolniczych wielu elementów decydujących o wzmocnieniu się więzi z zawodem oraz ze wsią.

Sygnalizowane tu prawidłowości podnoszą rangę zawodu pozarolniczego na wsi i pozwalają wnioskować, że analizowana kategoria społeczno zawodowa będzie rozwijała się ilościowo i jakościowo. Potwierdzeniem mogą być badania E. Jagiello-Lysiowej¹⁷ wykazujące, że ku zawodom pozarolniczym kierują aspiracje rodziców w stosunku do przyszłości dzieci oraz dążności zawodowe samych dzieci.

PRZYPISY

- ¹ B. Gałęski, *Studia nad społeczną strukturą wsi*, Wrocław 1973
- ² Analiza pojęcia „rodziny pozarolniczej” znajduje się w opracowaniu W. Winclawskiego, *Przemiany środowiska wykonawczego wsi w rejonie uprzemysłowionym*, Warszawa 1973, s. 68
- ³ Z. Grzelak, *Pozycja inteligencji w społeczności wiejskiej*, Warszawa 1961
- ⁴ J. Szczepański, Zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego, (W:) red. A. Sarapata, *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1965, s. 64 i 65
- ⁵ Ciekawe badania wśród rzemieślników wiejskich przeprowadziła A. Zambrzycka-Kuchanowicz, *Rzemieślnik w społeczności rolników*, Wrocław 1974
- ⁶ Por. H. Bednarski, *Spoleczna rola kobiet wiejskich*, Bydgoszcz 1976
- ⁷ W. Winclawski, *Typowe środowiska wychowawcze*, Warszawa 1976, s. 57–129
- ⁸ Metodologię badań przygotowano w oparciu o prawidłowość struktury badań naukowych prezentowanych między innymi w pracach Z. Tyszki, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974 oraz *Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań*, Poznań 1976
- ⁹ Por. B. Gałęski, op. cit.
- ¹⁰ Podobne problemy sygnalizuje artykuł B. Tyszki, *Dorobek i zadania polityki społecznej w stosunku do ludności rolniczej*, (W:) *Strukturalne przemiany wsi i rolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1978
- ¹¹ R. Turski, *Między miastem a wsią, Struktura społeczno-zawodowa chłopów-robotników w Polsce*, Warszawa 1965, s. 209
- ¹² Op. cit., s. 241
- ¹³ K. Wrochno, *Problemy pracy kobiet*, Warszawa 1971, s. 24
- ¹⁴ M. Kozakiewicz, *Młodzież wiejska w procesie przemian*, (W:) *Strukturalne przemiany wsi i rolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1978
- ¹⁵ Definicja ta brzmi: „inteligencja jest zbiorem różnych kategorii zawodowych, zajmujących się twórczością kulturalną, organizowaniem pracy i współzycia zbiorowego i wykonywaniem prac wymagających wiedzy teoretycznej” J. Szczepański, *Struktura inteligencji w Polsce*, „Kultura i Społeczeństwo” 1960, nr 1–2, s. 33
- ¹⁶ S. Widerszpil, *Przeobrażenia struktury społecznej w Polsce Ludowej*, Warszawa 1973, s. 255–259
- ¹⁷ J. Chałasinski, *Spoleczna genealogia inteligencji polskiej*, Warszawa 1946
- ¹⁸ R. Turski, *Główne tendencje przemian społecznych w Polsce Ludowej*, Warszawa 1967, s. 32–37
- ¹⁹ J. J. Wiatr, *Inteligencja w Polsce Ludowej*, (W:) (red) A. Sarapata, Op. cit. s. 445–470
- ²⁰ J. Ziolkowski, *Urbanizacja, miasto, osiedle*, Warszawa 1965, s. 124
- ²¹ Z. Grzelak, *Drogi prowadzące w szeregi inteligencji wiejskiej*, *Wiś Współczesna* 1960 nr 8
- ²² S. Widerszpil, op. cit.
- ²³ B. Tryfan, *Rodzina wiejska*, Warszawa 1977
- ²⁴ A. Sarapata, K. Doktor, *Elementy socjologii przemysłu*, Warszawa 1963
- ²⁵ A. Preiss-Zajdowa, *Preferencje zawodowe kobiet w Polsce*, (W:) (red) M. Sokółowska, *Kobieta współczesna*, Warszawa 1966, s. 76
- ²⁶ Zainteresowania i uzdolnienia jako czołowy motyw przy wyborze zawodu znalazły swe potwierdzenie w badaniach M. Trawińskiej.

Motywacja decyzji studiowania i wyboru zawodu w okresie przejścia ze szkoły średniej do wyższej (W:) A. Sarapata *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965, s. 291

²⁷ M. Sokółowska, *Kobieta pracująca*, Warszawa 1963

²⁸ A. Sarapata, K. Doktor, op. cit. s. 311

²⁹ Problemy dojeżdżających do pracy omawiane są między innymi w opracowaniu M. Olędzkiego, *Dojazdy do pracy. Zagadnienia społeczno-ekonomiczne na przykładzie rejonu plockiego*. Seria Problemy Rejonów Uprzemysłowionych, Warszawa 1967

³⁰ A. Woś, *Związki rolnictwa z gospodarką narodową*, Warszawa 1975, s. 65 i następne

³¹ S. Widerszpil, op. cit. s. 180

³² „Zadowolenie z pracy – zdaniem J. Sztumskiego – odczuwane przez konkretną osobę wynika z tego faktu, że zdołała ona przez pracę właściwie zrealizować zamierzone cele, zgodnie z jej pragnieniami”. J. Sztumski, *Problemy socjologii przemysłu*, Poznań 1972, s. 95

³³ Termin ten interpretowany jest między innymi w pracach R. Turskiego, S. Widerszpila, B. Gałęskiego, B. Tryfan

³⁴ R. Turski, *Między miastem a wsią...* Op. cit. s. 208–108

³⁵ B. Gałęski, *Z badań nad przemianami społeczno-ekonomicznymi struktury wsi*. *Mysł Filozoficzna* 1956, nr 6 s. 61

³⁶ Charakterystyki bogatej literatury socjologicznej dotyczącej podziału gospodarskich ról w rodzinie dokonuje B. Tryfan, *Pozycja społeczna kobiety wiejskiej*, Warszawa 1968

³⁷ E. Jagiello-Lysiowa, *Zawód rolnika w świadomości społecznej pokoleń wsi*, Warszawa 1969, Seria Problemy Rejonów Uprzemysłowionych